

**ОСНОВНІ ВИМОГИ ТА ФУНКЦІЇ СОЦІАЛЬНОГО ПЕДАГОГА (20-ті
- ПЕРША ПОЛОВИНА 30-х рр. ХХ СТ.)**

У статті аналізуються основні функції (профілактична, охоронно-захисна, виховна, консультативна, пропагандистська, просвітницька, організаційна та соціально-терапевтична), знання та вміння, якими повинен був володіти соціальний педагог у 20-ті — першій половині 30-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: соціальний педагог, вимоги, функції, знання, навички.

В статье анализируются основные функции (профилактическая, охранно-защитная, воспитательная, консультативная, пропагандистская, просветительская, организационная и социально-терапевтическая), знания и умения, которыми должен был владеть социальный педагог в 20-е - первой половине 30-х гг. ХХ ст.

Ключевые слова: социальный педагог, требования, функции, знания, навыки.

The article examines the basic functions (prevention, security and protection, educational, advisory, advocacy, organizational and socio-therapeutic), knowledge and skills that had to have a social teacher in 20 th - early 30-ies of XX century skills

Постановка проблеми. Складні та суперечливі процеси, які відбуваються в Україні на початку ХХІ століття: погіршення долі мільйонів людей; збільшення конфліктів соціального характеру; зростання бездоглядності, пияцтва, правопорушень, наркоманії та злочинності серед підлітків; пониження ролі школи та сім'ї в процесі соціалізації особистості - вимагають зміни підходів до організації соціально-педагогічної діяльності взагалі та підготовки соціально-педагогічних кадрів зокрема.

Процес підготовки педагогічних кадрів різного профілю в закладах вищої освіти висвітлено в працях Н. Дем'яненко, О. Дубасенюк, С.Коношенка, В.Майбороди, Л.Міщик, В.Поліщук, Н. Ткачової та інших учених.

Мета статті полягає в характеристиці основних функцій, знань та умінь соціальних педагогів в період, який вивчається.

Виклад основного матеріалу. Окреслимо тезаурус основних понять, які будуть використовуватись у статті. Це: “соціальний педагог”, “соціальний працівник” та “фахівець з соціальної роботи”. Визначимо сутність і співвідношення цих понять. Аналіз наукової літератури приводить до висновку, що першим до соціальної педагогіки було введено термін “соціальний працівник”. Слід зазначити, що в педагогічних дослідженнях стосовно дати його введення до наукового обігу існують суттєві розбіжності.

Наприклад, в одному джерелі знаходимо, що термін “соціальний працівник” було започатковано в кінці ХІХ ст., але як термін, який означає самостійну професію він утвердився в США в 30-ті рр. ХХ ст, а в Західній Європі — в 40-і рр. ХХ ст. В другому — стверджується, що вперше соціальну роботу як професійний вид діяльності було введено в Нідерландах у 1871 році. У третьому джерелі відзначається, що термін “соціальний працівник”, як і “соціальний педагог” було започатковано до наукового обігу в Німеччині в 20-ті рр. ХХ ст.

Отже, аналіз цих підходів дозволяє стверджувати, що поняття «соціальний працівник» виникло в зарубіжній соціально-педагогічній науці в кінці ХІХ ст., а «соціальний педагог» — в 20-ті рр. ХХ ст.

На початку ХХ ст. у більшості країн Європи, Америки, Африки і Азії вже були засновані перші заклади для підготовки соціальних працівників. До подібних закладів належали короткотермінові курси соціальних працівників та школи соціальної роботи, яких уже в той період нараховувалось у світі близько 14 і вони були об’єднані в Міжнародну Асоціацію шкіл соціальної роботи.

Ці заклади готували соціальних працівників для: здійснення індивідуальної допомоги сім’ї, молоді, людям похилого віку, хворим, інвалідам, учням, що не відвідували школу; організації роботи в притулках, з «педагогічно занедбанними дітьми», дітьми, які мали проблеми з батьками та неповнолітніми “групи ризику”. Таким чином, для зарубіжної соціально-педагогічної науки початку ХХ ст. характерне ототожнення функцій

«соціального педагога» й «соціального працівника».

У Росії перші соціальні школи були засновані в Петербурзі в 1911 році при Психоневрологічному інституті. Але в цей період, як свідчить аналіз праць відомих педагогів П.Блонського, А.Залкінда, О.Калашникова, С.Шацького та деяких інших, у вітчизняній соціально-педагогічній науці терміни "соціальний педагог" та "соціальний працівник", на відміну від зарубіжної, ще не використовувались.. Усіх соціальних працівників, на нашу думку, дуже вдало об'єднав А.Залкінд і назвав їх таким узагальнюючим поняттям, як "суспільні вихователі".

Варто також зазначити, що далеко не у всіх країнах світу сьогодні існує поняття "соціальний педагог". Наприклад, у сучасній Англії є "соціальний працівник" і "фахівець по роботі з молоддю". А у Франції функції соціальних педагогів виконують "соціальні кур'єри". До них належать вихователі раннього дитинства, вихователі із попередження злочинності серед молоді, радники із соціальної та родинної економіки, аніматори з соціокультурної діяльності та секретарі з медичної соціальної роботи. На відміну від Англії, в більшості земель Німеччини "соціальний педагог" — це єдина і загальна назва професії для всіх хто, спеціалізується з соціальної роботи".

Взагалі, питання про співвідношення понять "соціальний педагог" й "соціальний працівник" ще до кінця не з'ясоване в сучасній соціально-педагогічній науці. Наприклад, В.Бочарова ототожнює ці терміни.

За правильним визначенням більшості вчених (І.Зверева, Б.Бітінас, А.Капська, Л.Катаєва, Л.Коваль, С.Хлебик та ін.) між соціальним педагогом і соціальним працівником існує принципова різниця.

На наш погляд, поняття "соціальний працівник" значно ширше в порівнянні з терміном "соціальний педагог". До соціальних педагогів відносять людей, які мають спеціальну соціально-педагогічну освіту і здійснюють свою діяльність переважно в школах та інших освітніх закладах, тобто мова йде про спеціаліста, який працює з дітьми та молоддю.

А соціальний працівник, крім безпосередньої соціально-педагогічної діяльності, професійно може займатися роботою в будь-якій іншій соціальній сфері (у відділах соціального забезпечення, у військових частинах, на виробництві, Біржах праці тощо) і виконувати більш широкі функції (допомоги, захисту, реабілітації, охорони тощо).

У сучасній соціально-педагогічній науці поряд з термінами “соціальний педагог” та “соціальний працівник” існує ще й поняття “фахівець із соціальної роботи”. Вважаємо, що до даної категорії можна віднести як соціальних педагогів, так і соціальних працівників. Підкріплення цієї думки знаходимо у довідковій та науково-педагогічній літературі. Наприклад, у “Словнику-довіднику для соціальних працівників та соціальних педагогів” за редакцією А.Капської записано: “Фахівець із соціальної роботи — особа, яка має спеціальну освіту і здійснює практичну соціальну роботу з різними категоріями дітей і молоді та соціальними групами” [4, с. 226].

“Спеціаліст із соціальної роботи, — відзначається і в “Соціальній педагогіці” за редакцією Л.Коваль, І.Зверевої та С.Хлебик, — соціальний працівник або соціальний педагог, зайнятий у сфері соціальної роботи, освітньо-виховної, культурно-дозвілдової діяльності й який має спеціальну освіту, спеціальну кваліфікацію, знання та досвід соціальної роботи з окремими групами людей” [1, с. 23].

Серед науковців існують й інші підходи до тлумачення поняття “фахівець із соціальної роботи”. Так, О.Холостова відзначає, що “посада “фахівець з соціальної роботи” — еквівалент прийнятої в світі посади “соціальний працівник” [6, с. 247].

У різних країнах Заходу поряд із загальновідомими існують і свої специфічні назви фахівців із соціальної роботи: працівники соціальних клінік, педагоги з організації вільного часу; педагоги з питань регулювання конфліктів з батьками, “соціальні працівники “сімейного типу” та деякі інші. “Всі ці терміни, — відзначають учені, — ... не суперечать один одному —

вони розкривають різні сфери соціальної педагогіки, соціальної роботи, показують її багатогранність” [1, с.79].

Згідно з предметом нашого дослідження до основних суб'єктів соціально-педагогічної діяльності будемо відносити тільки соціальних педагогів.

З'ясуємо їх функції та визначимо вимоги, які були поставлені до особистості соціального педагога на різних етапах розвитку соціально-педагогічної науки в Україні.

Вивчення та узагальнення документальних матеріалів дозволяє стверджувати, що як провідні суб'єкти соціально-педагогічної діяльності в українській державі на першому етапі розвитку соціально-педагогічної науки (20-ті — перша половина 30-х рр. ХХ ст.) були брати і сестри соціальної допомоги, вихователі-обстежувачі та педагоги-соціологи, які спеціально займалися проблемами виховання дітей “вулиці”.

До них висувались вимоги цінні для сучасної соціально-педагогічної теорії й практики. Наприклад, брати і сестри соціальної допомоги повинні були бути не молодшими 21 року, обов'язково відвідувати курси з підготовки допоміжного педагогічного персоналу, здійснювати чергування в місцях масового скопичення народу (вулиця, майдан тощо), затримувати при необхідності неповнолітніх та відвідувати їх сім'ї; проводити профілактичну роботу з дітьми, схильними до правопорушень; здійснювати загальний нагляд над ними; надавати допомогу і захищати підлітків.

Починаючи з 1921 року, інститути братів і сестер соціальної допомоги масово виникають на всій території України (Донецьк, Кременчуг, Миколаїв, Одеса, Полтава, Харків). Доцільно звернути увагу на те, що брати і сестри соціальної допомоги не завжди чітко виконували свої обов'язки. Про це, зокрема, свідчить анкета про стан Куп'янського відділу соціального виховання в 1923 році, яку знайдено в архіві.

До вихователів-обстежувачів ставились більш високі вимоги. “Вихователі-обстежувачі, — записано в архівних джерелах, — досвідчені

особи, які взяли на себе обов'язки виховання і перевиховання бездоглядних дітей" [7, арк.24]. Вони повинні були бути не молодшими 32 років і обов'язково мати педагогічну освіту. До їх службових обов'язків належало вже безпосереднє здійснення соціально-педагогічної роботи, що полягала в збиранні необхідних відомостей і здійсненні нагляду над неповнолітніми; в розробці рекомендацій щодо заходів, які бажано до них застосовувати; в здійсненні разом з комісіями у справах неповнолітніх соціально-педагогічної роботи з малолітніми злочинцями (нагляду, надання їм допомоги і захисту від небезпеки); у відвідуванні батьків; у спостереженні за поведінкою, успіхами та заняттями неповнолітнього [7, арк.1,3].

Отже, можна стверджувати, що брати і сестри соціальної допомоги та вихователі-обстежувачі в досліджуваний період виконували функції соціальних педагогів, тому що від них вимагалась обов'язкова педагогічна освіта. Працювали ці суб'єкти впливу безпосередньо з дітьми та молоддю й проводили з ними виховну, допоміжну і захисну роботу.

Аналіз урядової документації та педагогічної періодики свідчить про те, що до особливостей змісту діяльності соціальних педагогів належала як робота з підлітками, так і з їх сім'ями, яка полягала в ознайомленні батьків з правами та обов'язками дітей; у пропагуванні серед них питань соціального виховання; в організації доповідей з проблеми соціально- правової охорони неповнолітніх та боротьби з дитячою безпритульністю; в організації дозвілля дітей. Таким чином, соціальні педагоги при роботі з сім'єю здійснювали допоміжну, просвітницьку та охоронно-захисну функції.

Функції соціальних педагогів у досліджуваний період, як свідчить вивчення урядової документації, виконували й інспектори соціального виховання, що працювали при дитячих соціальних інспекціях. Їх відбирали з числа кращих учителів та студентів педагогічних вузів.

Починаючи з 1923 року, в Україні вже існував інститут інспекторів з соціального виховання. Цікавим, з точки зору нашого дослідження, є вивчення змісту його діяльності. Зміст роботи даного інституту полягав в

організації діяльності обласних інспекторів з соціального виховання; у соціально-правовій охороні дитинства; у спостереженні за правильним здійсненням адміністративної, педагогічної і господарчої роботи в закладах соціального виховання та за організацією дитячого життя в країні; у вилученні дітей із оточення, яке згубно впливало на їх розвиток; у турботі про зміцнення та розширення мережі дитячих закладів; у встановленні тісного зв'язку дитячого населення з дитячими будинками; в обстеженні умов життя дітей в сім'ї; у проведенні роботи з батьками; у відвідуванні місць найбільшої концентрації бездоглядних підлітків і залученні їх до закладів народної освіти; у пропагуванні питань виховання дітей в сім'ї; в організації нагляду за учнями поза школою; у здійсненні нагляду за вулицею; в організації педагогічних консультацій у справі виховання дітей в сім'ї.

Вивчення архівних даних і довідкової літератури дозволяє констатувати, що соціально-педагогічну діяльність з різними категоріями дітей здійснювали і асистенти та завідувачі кабінетів соціальної педагогіки, які три рази на тиждень займалися переважно консультаційною роботою, а також учителі, що виконували охоронну, допоміжну та захисну функції.

Історичні факти свідчать про те, що далеко не всі соціальні педагоги сумлінно виконували свої обов'язки. Наприклад, А.Макаренко відзначав: «Скільки в нас малодосвідчених, невмілих, ... неталановитих учителів» [3, т.4, с.292].

Вивчення та узагальнення наукової літератури і архівних даних дозволяє дійти висновку, що до соціальних працівників (від них не вимагалась обов'язкова педагогічна або будь-яка освіта) на даному етапі розвитку соціально-педагогічної науки (20-ті — перша половина 30-х рр. ХХ ст.) належали: інструктори з охорони дитинства, які мали переважно юридичну освіту і консультували підлітків з питань дитячого права; консультанти по боротьбі з дитячою дефективністю, що займалися пропагуванням питань медичної освіти серед батьків; лікарі-педагоги, які працювали в закладах дефективного дитинства; інспектори з дефективного

дитинства, що проводили боротьбу з дитячою дефективністю, керували і контролювали діяльність навчально-виховних закладів дефективного дитинства, а також інструктували місцеві органи Наркомосу в справі боротьби з дитячою дефективністю; працівники селянських комітетів взаємодопомоги, відділів соціально-правової охорони та захисту неповнолітніх і різноманітних фондів, осередків та комісій допомоги дітям (фонд “Діти для дітей”; осередки “Друзів Дітей” тощо), представники рад сприяння при школах, дитячих садках і осередках, котрі організовували прогулянки, екскурсії, ігри, дитячі вечори та спектаклі, турбувалися про покращення матеріального стану дитячих закладів, обстежували матеріальне становище батьків і дітей; співробітники інституту шефства (проводили роботу по залученню неорганізованого дитинства до позашкільних закладів соціального виховання і до дитячого руху); представники комісії з дитячого руху, які пропагували дані ідеї серед дитячого населення; інструктори з фізичного виховання та батьківські комітети допомоги, що обиралися на батьківських зборах.

Це були добровільні організації, які дбали про господарчо-матеріальний стан школи, підтримували зв'язки між батьками та школою, з'ясовували шкільні потреби, проводили обстежування соціального становища батьків і учнів. Але на практиці далеко не всі завдання цих громадських комітетів виконувалися.

“Участь громадськості у справі виховання підростаючого покоління,— пише М.Крупеніні, — досить слабка. Практикою накопичено готові організаційні форми: ... секції рад з народної освіти, комітети сприяння при школах і батьківські збори ., але дані органи займалися до цього часу переважно тільки господарчим контролем та допомогою” [5, с.4].

Отже, можна стверджувати, що соціально-педагогічну діяльність у досліджуваній період здійснювали не тільки соціальні педагоги, а і соціальні працівники, тому що соціально-педагогічна робота у той час виходила далеко за межі школи (це і робота з безробітними, і з безпритульними та

бездоглядними дітьми та інші види робіт) і не завжди нею займалися люди, які мали педагогічну освіту.

Вивчення та узагальнення праць відомих вітчизняних педагогів досліджуваного періоду (20-ті — перша половина 30-х рр. ХХ ст.) дозволяє сформулювати головну мету діяльності соціального педагога. У більш загальному вигляді мета соціально-педагогічної роботи з різними категоріями дитячого населення полягала у вдосконаленні людської особистості.

Для досягнення цієї високої мети соціальному педагогу необхідні певні знання та вміння. До основних педагогічно цінних умінь, які ставилися до його особистості на даному етапі розвитку соціально- педагогічної науки, можна віднести: вміння виявляти дітей, що потребують втручання і допомоги; здійснювати заходи профілактики та допомоги різним категоріям дитячого населення; збирати багатий матеріал про дитину і науково опрацьовувати його; вивчати характер, нахили та звички неповнолітнього, його середовище; розробляти рекомендації щодо заходів, які бажано застосовувати до підлітків; правильно і глибоко орієнтуватись у особистості дитини; завоювати її довіру; складати дитячі характеристики і індивідуальні картки; володіти голосом, керувати своїм обличчям; працювати з вірою в людину, “з серцем, з істинним гуманізмом”; дбайливо і уважно вирішувати проблеми клієнтів; створювати атмосферу взаємодовіри; проводити інструктаж серед співробітників дитячих соціальних інспекцій; радіти разом з дітьми і співчувати їм; впливати на їх “моральність”.

Крім означених умінь, названих вище, соціальному педагогу потрібні ще і різнобічні знання. “Виховання, — слушно зауважує А.Кочкуров, — велике мистецтво, в якому, крім бажання і навичок, потрібні ще і спеціальні знання” [2, с.54].

До знань, якими обов’язково повинен володіти головний суб’єкт соціально-педагогічного впливу і які не втратили своєї актуальності й сьогодні, можна віднести: знання наукових методів вивчення особистості і

впливу на соціальне середовище; індивідуальних засобів удосконалення особистості; основ педагогічної психології та педагогічної неврології (обов'язково при роботі з дефективними дітьми); теорії дитячого руху; форм і методів роботи позашкільних закладів; загальних закономірностей психічного розвитку людини (ці знання надавали психологічні лабораторії і Психоневрологічні інститути, які організовували наукові доповіді, бібліотеки, музеї, влаштовували цикли лекцій та занять для різних фахівців, що “мали справу з живою людською особистістю”); знання про права та обов'язки дітей; елементарні юридичні знання; знання сутності, методів і форм соціального виховання (з метою перевірки цих знань для вчителів, які належали до провідної категорії працівників соціального виховання, використовувалася цікава, на наш погляд, анкета, в якій одним із основних питань було: “Що Ви вкладаєте в поняття соцвих?”) та деякі інші.

Знання і вміння головним суб'єктам виховного впливу необхідні для виконання конкретних функцій. Аналіз архівних джерел та педагогічної літератури дозволяє стверджувати, що соціальні педагоги в досліджуваний період здійснювали такі функції: вивчали умови життя і праці дітей, що мешкали в несприятливих умовах; роз'яснювали батькам шкоду жорстокого поводження з дітьми та, в разі необхідності, притягували їх до судової відповідальності; залучали дітей до закладів соціального виховання; перевиховували їх разом з комісією у справах неповнолітніх малолітніх злочинців; пропагували серед населення питання виховання дітей у сім'ї; організовували громадськість для надання допомоги дітям.

Висновки. Таким чином, основними функціями діяльності соціального педагога в досліджуваний період були: профілактична; охоронно-захисна; виховна; допоміжна, консультативна, пропагандистська, просвітницька, організаційна та соціально-терапевтична.

Такі прогресивні наробітки в соціально-педагогічній науці і практиці проіснували до другої половини 30-х рр. ХХ ст. У зв'язку з постановою 1936 року всі посади соціальних педагогів і соціальних працівників було

ліквідовано.

Література:

1. Коваль Л.Г., Зверева І.Д., Хлебик С.Р. Соціальна педагогіка / Соціальна робота: Навчальний посібник. — К.: ІЗМН, 1997. — 392 с.
2. Кочкуров А. Воспитание и наука // Коммунист. — 1967. — №6. — С.49-55.
3. Макаренко А.С. Педагогические сочинения: В 8-ми томах. — М.:Педагогика, 1983-1986.
4. Словник-довідник для соціальних працівників та соціальних педагогів / За ред. А.Й.Капської — К.: Український державний центр соціальних служб для молоді України, 2000. — 260 с.
5. Советское общество и дети // О наших детях. — 1929. — №2. — С.4.
6. Теория социальной работы / Под ред. Холостовой Е.И. — М.: Юрист, 1998. — 332 с.
7. Матеріали про організацію та становлення соціально-виховної роботи на Україні. —ЦДАВОВУ - ф.166. — оп.2. — спр.538. — 160 а.